

Originea și valoarea de informație a cronicilor scurte bizantine

Reflexiile următoare se bazează pe textul a două cronici scurte bizantine aflate în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei de la București: este vorba de cronică de împărați bizantini (*Kaiserchronik*) aflată între filele 210 r-219 r din manuscrisul grec nr. 356 (= nr. 605 în Catalogul publicat de Constantin Litzica), datând din deceniul al treilea al veacului al XVI-lea, precum și de cronică locală moreotă aflată la filele 222 r-229 r din manuscrisul 239 (= nr. 687 în același Catalog al lui Litzica¹), datând din secolul al XVIII-lea.

Din cele arătate aici reiese în chip evident faptul că ambele cronici se încadrează foarte bine în clasificarea operată de Peter Schreiner, care în ediția sa, devenită fundamentală², a grupat toate cronicile scurte bizantine în mai multe categorii, și anume în: (I) cronică ale imperiului (*Reichschroniken*, primele 13), (II) cronică ale împăraților (*Kaiserchroniken*, următoarele 9, adică de la nr. 14 până la 22 inclusiv), (III) cronică locale (*Lokalchroniken*, de la nr. 23 până la 52 inclusiv), (III) cronică ale cuceririlor turcești (*Chroniken türkischer Eroberungen*, de la nr. 53 până la nr. 80), (V) cronică parțiale sau izolate (*Einzelchroniken* sau *Isolierte Chroniken*, de la nr. 81 până la nr. 109) și (VI) fragmente de cronică scurte, în număr de șapte.

Dincolo de încadrarea celor două cronici în a doua, respectiv în a treia din categoriile menționate, mai subliniem faptul că fiecare din ele reprezintă variantele foarte apropiate – ajungând adeseori până la identitate – ale unor cronică publicate deja de Schreiner. Mai precis, cronică împăraților se aseamănă în mod considerabil cu cele grupate de Schreiner în aceeași categorie și publicate sub numerele 14, 15, 22, iar cronică moreotă, cu textele cronicilor locale nr. 32, dar mai ales 33, din numita ediție. Având în vedere această situație, nu vom stărui aici asupra contribuției aduse de ele pe planul informației, știrile cu caracter de noutate absolută fiind reduse atât ca număr, cât și ca importanță³.

Cele două cronică de la București aduc însă o contribuție de seamă la elucidarea altor aspecte care privesc genul istoriografic al cronicilor scurte în ansamblul său, cum ar fi (I) titlul lor, (II) originea și începuturile lor, precum și (III) valoarea de informație a acestui gen istoriografic, așa cum ea ni se relevă prin textul celor două cronică.

I. Cronicile scurte reprezintă un gen al istoriografiei bizantine practic necunoscut la data când Karl Krumbacher a publicat, cu un veac în urmă, **Geschichte der byzantinischen Litteratur** (München, 1891, ed. a II-a, 1897), carte în paginile căreia capitolul de greutate, cel referitor la scrisul istoric, făcea o distincție netă între „istorici” (*Geschichtsschreiber*) și „cronicari” (*Chronisten*), distincție pe care bizantinistica ulterioară a atenuat-o considerabil⁴.

Ca o categorie aparte a scrisului istoric bizantin, cronicile scurte și-au făcut apariția ulterior, datorită activității neobosite a învățatului grec Spyridon Lampros (1851-1919). Spiritul său de investigație a desfășurat și în această privință o operă de pionierat: în periodicul *Neos Hellenomnemon* el a publicat mai multe asemenea cronici scurte, pe care, găsindu-le fără nici un titlu în manuscrise, le-a denumit „brachea chronika”, având în vedere scurtimea textului lor și modul concis de redactare, în care comentariile asupra evenimentelor menționate sunt foarte reduse, de regulă lipsind cu desăvârșire. De aceea, cronicile scurte au fost definite ca „o serie de notițe istorice foarte lapidare, care au ca trăsătură specifică datarea după an, lună și zi”⁵. Termenul „chronikon brachy” (sau „brachea chronika”, la plural) nu apare însă niciodată în manuscrise, fiind folosit pentru prima oară de către Sp. Lampros. Totalul contribuțiilor sale în această privință a fost pus în valoare prin cartea **Brachea Chronika**, publicată postum în 1932, datorită devotamentului manifestat de către C. Amantos. Titlul dat de Amantos acestei cărți repeta de fapt formula utilizată mai înainte de către Lampros; ea a definit apoi orice cronică scurtă nou descoperită și pusă în circuitul științific prin tipărire. Sintagma „brachea chronika” s-a încetățenit atât de mult în literatura de specialitate, încât Peter Schreiner o utilizează în **Studiile** publicate în 1967⁶ ca preliminarii la cea mai completă ediție a lor (însoțită de un al doilea volum de comentarii asupra evenimentelor menționate în aceste cronici și aranjate de editor în ordine cronologică, precum și de un altul, conținând traduceri parțiale și diferiți indici). Cele trei volume au văzut lumina tiparului la Editura Academiei austriece din Viena, în perioada 1975-1981. Titlul acestei ediții nu vorbește însă de „Kurzchroniken”, cum ar fi mai aproape de termenul grecesc utilizat de Lampros, ca de altfel și de latinul „chronicon breve” ori de francezul „chroniques brèves”, folosit chiar și de Schreiner la editarea anterioară a unei cronici scurte, editorul preferând în final termenul de „Kleinchroniken”. Faptul acesta ilustrează pe deplin ezitățile celui mai bun cunoscător al subiectului în privința celei mai adecvate terminologii care ar trebui adoptată pentru cronicile scurte bizantine. Ezitățile eruditului editor proveneau din situația generală a cronicilor scurte, care aproape totdeauna încep în manuscrise direct, fără a avea un titlu. Această absență s-a transpus și în ediția întocmită de Schreiner, care individualizează fiecare cronică prin numerotare, nu prin titlu, întrucât el apare numai în câteva cazuri, cărora putem însă să le adăugăm acum și textele pe care le punem aici în valoare.

Însemnătatea celor două cronici scurte de la București rezidă deci tocmai în privința **titlului** lor: „chronikon epitomo” pentru cronica împăraților bizantini din manuscrisul grec nr. 356 (începând cu Constantin cel Mare până la ultimul Constantin și menționând, ca pe niște continuatori direcți ai împăraților bizantini, pe primii patru sultani otomani de la Mehmed al II-lea până la Suleyman I, în vremea căruia a și fost scris manuscrisul), precum și „chronikon syntomon” pentru cronica locală moreotă. Deși manuscrisul nr. 239 în care se află aceasta datează din secolul al XVIII-lea, ultimul fapt istoric pe care ea îl pomenește se plasează tot la începutul domniei lui Suleyman I (1520-1566).

Faptul că ambele cronici scurte de la București poartă un titlu este de natură să modifice opinia, răspândită până acum, conform căreia denumirea de cronici scurte nu este a izvoarelor, ci a istoriografiei, care ar fi mers în această privință pe mâna lui Lampros, cum s-ar spune. Aceste creații ulterioare ale istoriografiei bizantine au purtat un titlu, acela de „cronici scurte”, dar nu sub forma „brachea chronika”, ci „syntoma chronika”. De altfel, și Schreiner a observat că există și câteva ca-

zuri – extrem de puține – în care aceste cronici poartă totuși un titlu în manuscrise: „chronographia, chronike diegesis, chronikon merikon“, cel mai apropiat de titlurile cronicilor de la București fiind „chronikon neon en syntomo“, caz pe care Schreiner îl consideră a fi cel mai revelator între aceste puține excepții întâlnite de el⁷. Cronica purtând acest titlu face însă parte dintr-o categorie diferită de a noastră, ea fiind o „Reichschronik“⁸, în vreme ce cronica de la București este o „Kaiserchronik“, apropiindu-se de cele editate de Schreiner sub numerele 14, 15 și 22, care intră în această a doua categorie, așa cum s-a arătat mai sus. Datorită celor două manuscrise de la București, numărul cronicilor scurte care poartă un titlu mai bine individualizat sporește la trei, anume: „chronikon syntomon, chronikon (neon) en syntomo“, sau varianta „chronikon (en) epitomo“. Faptul acesta ne întărește convingerea că mult mai potrivit pentru cronicile scurte bizantine este termenul de „syntoma chronika“ decât cel de „brachea chronika“.

Prin urmare, cronicile scurte au un titlu generic în manuscrise și acesta ar trebui să fie „chronikon syntomon“, nicidecum „chronikon brachy“, care nu apare în nici un manuscris.

II. Desigur, se poate ușor pune întrebarea dacă are vreo relevanță practică faptul că un termen este mai potrivit decât altul, intrat deja în uz. În acest sens, concluzia la care am ajuns noi aici poate părea oțioasă, un sofism fără valoare, dacă ea nu ne-ar duce la alte constatări ulterioare, privind originea și momentul de apariție a acestui gen istoriografic în Bizanț, precum și, mai departe, la pătrunderea lui în lumea ortodoxă de cultură slavă.

La această idee ne-a dus textul unei alte cronici scurte aflate în manuscrisul grec nr. 165 (= nr. 559 în **Catalogul** Litzica) din același fond de la București. Manuscrisul datează din veacul al XV-lea. Este vorba de o listă a împăraților bizantini începând cu Iustin al II-lea și terminând cu Manuel I Comnenul. Lista nu are titlu. Faptul acesta nu spune însă mare lucru, deoarece partea ei inițială, până la Iustin al II-lea (565-578), se va fi pierdut. De altfel, fila 299 r, care începe chiar cu mențiunea acestui împărat, nu o continuă direct pe cea anterioară. Putem afirma însă cu certitudine că, pentru perioada care ajunge până la Mihail al II-lea (820-829), această listă este identică cu textul din „Chronographikon syntomon“ al lui Nikephoros I, patriarh ecumenic în perioada 806-815, mort mai târziu, cam o dată cu împăratul Mihail al II-lea. Ea este identică cu menționata scriere a lui Nikephoros și în privința continuărilor acesteia până la sfârșitul veacului al IX-lea (adică până la Vasile I Macedonianul, 867-886, pentru împărați, respectiv până la Ștefan I, 886-893, pentru patriarhi), așa cum se află aceste continuări în ediția Carolus de Boor⁹. Trecut în rândul sfinților de către Biserica bizantină pentru opoziția sa față de la doilea iconoclast, patriarhul Nikephoros este autorul a două scrieri deosebit de răspândite în lumea medievală, tocmai prin caracterul sintetic și expunerea mult mai scurtă comparativ cu alte istorii ori cronografe bizantine: o „Historia syntomos“, (relatând evenimentele din intervalul anilor 610-770), numită și „Historikon syntomon“ de către patriarhul Photios, tradusă în latină de către Anastasius Bibliothecarius pe la anul 870, motiv pentru care ea este cunoscută mai mult sub titlul „Breviarium“, precum și un Chronograf pe scurt („Chronographikon syntomon“ sau „Chronographia syntomos“ – observăm că în toate variantele celor două titluri este prezent adjectivul „syntomos“), redactat sub formă de tabele cronologice de la facerea lumii până la momentul istoric respectiv, adică până la domnia lui Mihail al II-lea. Această din urmă scriere are o tradiție manuscrisă considerabil mai bogată comparativ cu cea dintâi, ceea ce

arată că ea a corespuns gustului unor categorii mult mai largi de cititori. Mai mult decât atât, în mai toate manuscrisele ea cunoaște tot felul de continuări, care ajung la momente istorice ulterioare foarte diferite între ele, mergând până la sfârșitul Bizanțului și chiar mult timp mai încoace. De altfel, din primele 80 de cronici scurte editate de Schreiner, 28 au fost grupate în cea de a patra secțiune a lor, anume aceea a cronicilor cuceririi turcești, urmând celei de-a treia categorii, care este și cea mai numeroasă, întrucât aceasta cuprinde 30 de cronici locale, după cum reiese și din inventarul reprodus la începutul textului de față.

Momentul apariției acestui nou gen de scriere istorică pe scurt trebuie oricum legat de veacul al IX-lea. În favoarea acestei aserțiuni stă și faptul că datele cele mai îndepărtate în trecut la care sfârșesc primele două cronici scurte editate de Schreiner, în mod evident și cele mai vechi, sunt anii 750 și, respectiv, 820¹⁰, ambele foarte apropiate de datele finale ale celor două scrieri istorice ale patriarhului Nikephoros I.

În sprijinul opiniei noastre că Chronograful pe scurt al patriarhului Nikephor a deținut un rol preponderent în apariția genului cronicilor scurte, pe care-l putem considera ca având caracter de noutate în istoriografia bizantină a veacului al IX-lea, aflată într-un nou avânt ca urmare a înfrângerii iconoclasmului, se pot aduce și alte dovezi; patru din acestea, care ni s-au părut mai relevante, vor fi menționate în continuare.

(1) Dacă ne îndreptăm atenția asupra manuscriselor în care se află primele 22 de cronici scurte (reprezentând primele două categorii ale acestora, anume „Reichschroniken“ și „Kaiserchroniken“), din descrierea făcută de Schreiner manuscriselor în care se află acestea, constatăm că în cel puțin cinci cazuri, manuscrisele respective conțin și „Chronographikon syntomon“, părți din acesta sau din continuările acestuia, situație pe care o întâlnim și în ediția Carolus de Boor a patriarhului Nikephoros.

(2) Cronicile 14 și 15, cu care cronica imperială de la București are foarte multe părți comune, intrând de altfel și în aceeași categorie cu ele („Kaiserchroniken“), mai conțin o numărătoare de ani de la facerea lumii până la Constantin cel Mare și respectiv o listă de patriarhi (în ordinea Ierusalim, Antiohia, Alexandria, Roma și Constantinopol), ambele aflate și în Chronograful pe scurt al patriarhului Nikephoros. Mai important pentru noi este faptul că textul cronicii de la București anunță această listă chiar din titlul ei: „Chronikon epitomo tes basileias periechon kai tous patriarchas tous en Hierosolymois ...“ etc.¹¹.

(3) La sfârșitul ediției sale cuprinzând opera istorică a patriarhului Nikephor I, de Boor a adăugat în anexă liste cronologice și câteva cronici scurte, ca un fel de continuări ale Chronografului lui Nikephor, din care o serie de fragmente se regăsesc în cronicile cuceririlor otomane ce poartă numerele 58, 59 și 60 în ediția Schreiner¹²; mai mult decât atât, unele din aceste fragmente apar și în cronica moreotă de la București¹³.

(4) Un alt argument de seamă este oferit de însăși afirmația făcută de P. Schreiner într-un studiu aparte și bazată pe cea mai deplină familiarizare cu tradiția manuscrisă a cronicilor scurte. Învățatul german a constatat astfel că, în majoritatea manuscriselor, cronicile scurte se află în continuarea Chronografului pe scurt („Chronographikon syntomon“) al patriarhului Nikephoros¹⁴. Reiese deci cu prisosință adevărul că, în această scriere, păstrată altminteri într-un număr impresionant de manuscrise, noi trebuie să vedem originea cronicilor scurte bizantine.

III. Stăruind asupra începuturilor cronicicii scurte în Bizanț, am estompat adevărul că perioada de înflorire a acestui gen istoriografic este tocmai aceea cuprinsă între veacurile XIV–XVI, pe terenul unei accentuate sărămițări politice, ajungând la 1540, când turcii au cucerit ultimele resturi ale fostului Imperiu bizantin din Grecia

continentală, și anume orașele Nauplion și Monembasia, care, după Coron și Modon, luate cu 40 de ani mai înainte, rămăseseră cele din urmă posesiuni ale Serenissimei Republici în Peloponez. Cronică moreotă din manuscrisul 239 de la București, notând pe scurt evenimente petrecute în intervalul 1187, când la 2 octombrie saracini au luat Sfântul Mormânt, după victoria dobândită în iulie același an asupra regatului de la Ierusalim, și august 1524, când corsarul turc Kurtoglis din Negropont (Eubee, cucerită de Mahomed II în 1470) efectua o expediție de pradă în sud-estul Italiei, dovedește pe deplin aceste influențe apusene prin sistemul de redactare a datelor, începând cu anul bizantin (A.M.C.) după care adaugă și anul de la nașterea lui Christ (A.D.). Mai mult de jumătate din însemnările cronicii privesc istoria Moreei în veacul al XV-lea, perioadă plină de frământări și schimbări politice, marcate de cucerirea otomană a Mistrei, în mai 1460; un rol de seamă în această privință a fost jucat și de neînțelegerile dintre despoții Demetrios și Thoma, continuând permanentele conflicte din tabăra creștină, care au favorizat cucerirea turcească, oferind otomanilor nu rare ocazii de a juca rolul de arbitri ai situației. Acesta fusese și cazul conflictului dintre despotul Theodor I Paleologul, fratele împăratului Manuel I Paleologul, și cumnatul său Carlo Tocco, conte al Kephaloniei, care după moartea socrului lor, Nerio Acciaiuoli, duce al Athenei, la 25 sept. 1394, își disputau între ei și cu cumnatul lor Antonio Acciaiuoli bunurile și posesiunile rămase.

Zece epidemii de ciumă, unele resimțindu-se și în Creta, o foamete însoțită de urcarea excesivă a prețurilor, catastrofe naturale precum prăbușirea unei părți a bisericii Sf. Andrei din Nauplion, completează un tablou dramatic, dar plin de viață și mișcare, mai ales în privința orașelor Corinth, Argos, Nauplion și Monemvasia, nevoite să accepte prea dese schimbări de stăpâni. Cu aceste prilejuri se definesc poziții în rândurile locuitorilor, inclusiv ale ierarhiei bisericești.

Ca să încheiem cu ceea ce începusem – cronică împăraților bizantini – ea ne poartă de la primul până la ultimul Constantin, pentru a continua nemijlocit cu primii împărați ai turcilor, considerați astfel de la Mehmed al II-lea până la Suleyman I, „cel care domnește acum”, mențiune care arată evident că a fost redactată în acea perioadă. Ideea că sultanii turci, numiți și „basilei”, sunt continuatori ai foștilor împărați bizantini este aici cât se poate de elocventă. Pentru prima parte a cronicii, amintim că împărații de la începuturile istoriei bizantine care au provenit din rândurile comandanților militari sunt desemnați prin termenul „taxeidarioi”. Aceeași cronică ne mai informează despre dispozițiile lui Vasile al II-lea privitoare la „isokodika”¹⁵. Este vorba de **novella** emisă în anul 996, care se arăta din nou preocupată de achizițiile făcute de către „dynatoi”. Un capitol al acesteia era consacrat „hotârniciilor” („perihorismoι”): în viitor, acestea urmau să fie recunoscute ca valabile numai cu condiția provenienței lor din cadastrele fiscului („ta demosia”). Ca urmare a acestei decizii, împăratul a dispus emiterea unor „copii din registrele fiscului” („isokodika”). Copiile respective constituiau premisele respectării prevederilor **novellei**, întrucât numai ele garantau recunoașterea hotârniciilor.

Unicul fapt de istorie românească din această cronică este menționarea lui Dobrotiță (Tamprotitza) și a ginerelui său Mihail, al treilea fiu al lui Ioan al V-lea, care, după o expediție nereușită la Trapezunt, în încercarea de a se înstăpâni acolo, a fost ucis de cumnatul său Terter, pe care unii istorici l-au identificat cu Ivanko¹⁶. Faptul merită toată atenția, deoarece adaugă o piesă în plus la dosarul străvechilor legături existente între Nordul Asiei Mici și litoralul vestic al Mării Negre, începând din perioada patristică (episodul martirilor din Gotthia nord-dunăreană) și ter-

minând cu vremea lui Mircea cel Bătrân (episodul Musa, pretendent la tronul otoman care venea de la Sinope până în Țara Românească prin Marea Neagră). Evident că asemenea legături între cele două spații geografico-istorice au existat și în afara celor două limite cronologice. Faptele pomenite aici pe scurt constituie încă o dovadă a valorii de informație a cronicilor scurte bizantine.

Note

1. C. Litzica, **Catalogul manuscrisurilor grecești**, București, 1909. p. 299 și p. 423-424.
2. P. Schreiner, **Die byzantinischen Kleinchroniken**, vol. I-III, Viena, 1975-1981, aici vol. I.
3. Pentru ca afirmația aceasta să fie bine înțeleasă, precizăm că informațiile transmise de cele două cronici sunt numeroase și deosebit de prețioase, dar nu sunt singulare, întrucât ele repetă, de regulă, pe cele conținute în cele cinci cronici scurte ale ediției Schreiner, indicate de noi în textul de mai sus. Prin informații de absolută noutate noi înțelegem pe acelea care nu se află nici în cele cinci cronici din ed. Schreiner (nr. 14, 15 și 22, respectiv 32 și 33). Nici acestea nu lipsesc, dar sunt puține și irelevante.
4. Sinteza lui Herbert Hunger, **Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner**, I, München, 1978, nu mai operează cu această distincție în cadrul capitolului privitor la istoriografie (p. 243-504), dar o menționează pe alocuri (de ex., la p. 377).
5. P. Schreiner, **Studien zu den BRACHEA CHRONIKA**, München, 1967, p. 2; **Idem, Die byzantinischen Kleinchroniken**, vol. I, Viena, 1975, p. 21.
6. Vezi nota anterioară.
7. P. Schreiner, **Studien...**, p. 96.
8. **Idem, Die byzantinischen Kleinchroniken**, I, cronica nr. 8, p. 74.
9. Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani **Opuscula historica**, edidit Carolus de Boor, Leipzig, 1880, p. 101 și respectiv, p. 120. În privința împărăteselor, lista ajunge până la Theophano, prima soție, cea sanctificată, a lui Leon al VI-lea (**Idem**, p. 106, r. 2).
10. P. Schreiner, **Die byzantinischen Kleinchroniken**, I, p. 45 (pentru cronica nr. 1) și p. 49 (pentru cronica nr. 2).
11. Codex Bucarestiensis Graecus 356, f. 210 r.
12. P. Schreiner, **Die byz. Kleinchroniken**, I, p. 418-431, p. 436-444 și p. 450-457; Nicephori archiepiscopi... **Opuscula historica**, ed. cit., p. 218 și urm., în special p. 229-230.
13. Spre ex., anecdota despre evreul care i-ar fi pârât pe creștinii din capitală ca uneltitori împotriva sultanului Suleyman I, trecută la anul 1521, se află în cronica nr. 58 (ed. P. Schreiner, **Die byz. Kleinchroniken**, I, p. 425-426), ca și în cronica moreotă de la București, codex Graecus 239, fol 227 r-227 v.
14. P. Schreiner, **Die byzantinischen Kleinchroniken und die Annalistik bei den Südslaven**, în *Bulgarian Historical Review* (= BHR), VI-ième année, 1978, 2, p. 45-53, aici p. 48: „Die byzantinischen Kleinchroniken stehen in der Mehrzahl der Fälle als Fortsetzung des «Chronographikon syntomon» des Nikephoros Patriarches oder anonymen Kaiserlisten“.
15. Codex Bucarestiensis Graecus 356, f. 214 r (sub forma „eisokodika“).
16. Același manuscris nr. 356, f. 218 v.